

ye ve'l-vaṭānī'l-'Arabī (haz. Edib İzzet v.dğr.), Dimaşk 2000, s. 1167; Hilâl Nâci, "Muḥammed el-'Arûsî el-Maṭvî (1920-)", *Mevsû'atü Beyti'l-ḥikme li-a'lâmi'l-'Arab fi'l-ḳarneyni'l-tâsi'* 'aşer ve'l-'işrin, Bağdad 1420/2000, I, 493-495; Kâmil Selmân el-Cübûrî, *Mu'cemü 'ş-şu'arâ*, Beyrut 1424/2003, V, 135.

AHMET ÖZEL

MÂÜLAYNEYN, Muḥammed Mustafa

(محمّد مصطفى ماء العينين)

Ebü Abdillâh Mâülayneyn Muhammed
Mustafâ b. Muhammed Fâzıl
b. Muhammed el-Emîn (Lâmîn, Mâmîn)
el-Hasenî el-Kalkamî eş-Şinkitî
(1831-1910)

Moritanyalı Kâdirî şeyhi,
âlim, sömürge karşıtı direniş lideri.

27 Şâban 1246 (10 Şubat 1831) tarihinde Moritanya'nın güneydoğusunda Şinkit bölgesindeki Havz adlı beldede doğdu. Bölge Araplar'ından Kalâkime kabilesine mensuptur. Nesebi Fas şeriflerinden İdrîsîler hânedanının kurucusu I. İdrîs'e ulaşır. Temel eğitimi Kâdiriyye tarikatının Fâziliyye kolunun kurucusu olan babasından aldı, onun vasiyetiyle tarikata intisap etti, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. 1858'de hacca giderken Miknâs'ta Fas Alevî (Fîlâfî) Hükümdarı Mevlây Abdurrahman b. Hişâm ile görüşerek takdirini kazandı. Onun ardından tahta geçen oğlu Mevlây IV. Muhammed, torunu Mevlây Hasan b. Muhammed ve bunun oğulları Mevlây Abdülazîz el-Alevî ve Abdülhafîz el-Alevî ile ilişkilerini sürdürdü, bu sultanlar tarafından kendisine temsilcileri gibi hareket etme yetkisi verildi. Zekât gelirlerini toplayıp yöneticilere götürdü, onlardan temin ettiği maddî yardım ve silâhları bölgedeki kabilelere aktardı. Haccdan döndükten sonra daha çok Sahrâ'nın kuzeyindeki kabileler arasında dolaştı. Bu sırada İspanyollar'la Fransızlar'ın Fas ve Batı Sahrâ'ya yönelik başlattıkları işgale karşı mücadele vererek iç bölgelere doğru girmelerini önlemeye çalıştı, özellikle Dâhile, Adrâr, Tiznît ve Merakeş çevresinde uzun süre başarı sağladı. Babasının 1869'da vefatından sonra kardeşi Sa'd Bûh ile ayrı çevrelerde irşad hizmetini devam ettirdi. Hadis, tefsir, fıkıh ve siyer alanlarındaki vukufuyla devrin en meşhur âlimlerinden biri ve nüfuzlu bir Kâdirî şeyhi olarak adını duyurdu, halk ve yöneticiler katında büyük saygı gördü. Şinkit bölgesinin her tarafından gelen kalabalık topluluklar onun ilim ve irşad meclislerine katıldı. Bölgede kabileler arasındaki ihtilâfları giderip birleşmeleri-

ni sağlamaya, yanlış örf ve âdetlere karşı mücadele vererek şer'î ölçülerin yerleşmesine çaba gösterdi, zayıf kabileleri destekleyerek zulmü önlemeye çalıştı.

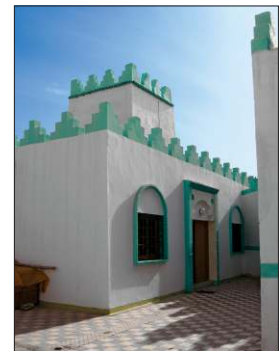
Moritanya'nın kuzeyinde (bugün Fas'ın güneydoğu kesimi) ıssız bir mevki olan Sâkiyetülhamrâ vadisine yerleşen Mâülayneyn bölgedeki göçebe kabilelerle sömürgecilere karşı cihad hareketini sürdürdü. Daha sonraki yıllarda Fas Sultanı Mevlây Abdülazîz'in desteğiyle, kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yolları arasında önemli bir kavşak olan Semâre (Simâre) beldesini kurdu (1898-1904). Buradaki zâviye ve medresesinde müridleri ve talebelerini eğitti, temel kaynakların yer aldığı özel bir kütüphane kurdu. Mevlây Abdülazîz, Merakeş'te de kendisi için bir zâviye açmış ve geniş mülkler tahsis etmişti (1896). Ahmed b. Emîn eş-Şinkitî, hac yolculuğu sırasında uğradığı Semâre'de Mâülayneyn'in eğitimiyle ilgilenip geçimlerini sağladığı ve evlendirdiği müntesiplerinin 10.000 civarında olduğunu, yöreye kabilelerle sürekli erzak taşıdığını kaydeder (*el-Vasîl*, s. 366). Mâülayneyn, Semâre merkezli olarak Sahrâ'nın kuzey bölgesi yanında Merakeş, Fas, Tiznît, Miknâs, Melîle, Selâ gibi şehirlerde de zâviyeler kurarak faaliyet alanını genişletti.

Adrar bölgesinde Fransız baskısının artması üzerine Mâülayneyn, talebe ve müntesiplerinden kurduğu orduya silâh ve yardım sağlamak üzere Rabat'ta bulunan Mevlây Abdülazîz'in yanına giderken Merakeş yakınlarında Abdülazîz'in hal'edilip kardeşi Abdülhafîz'e biat edildiğini öğrenince Merakeş'e geçerek biata katıldı (1907). Yeni sultan kendisine büyük saygı göstermekle birlikte desteklerine ihtiyaç duyduğu Fransızlar'ın tepkisini çekmek için ondan ülkeden ayrılmasını istedi. Bunun üzerine Semâre'ye geri dönen Mâülayneyn, 1909'da Agâdir'in 95 km. güneyindeki Tiznît'e gidip Fas'ın kuzey kesiminde Vücd ve Dârülbeyzâ gibi şehirleri ele geçiren Fransızlar'a karşı mücadeleye girişti. Fas şehrini Fransızlar'dan geri almak için oraya doğru yönelirse de düşman karşısında tutunamadı. Kendisiyle birlikte harekete katılan bazı kabileler karşılaştıkları sıkıntılar yüzünden Fransızlar'la anlaşmaya varınca yanında kalan talebe ve müntesipleriyle birlikte Atlas dağlarını aşarak Sûs bölgesindeki Re'sülvâdî'ye ulaştığında hastalandı. Yola devam ederek Tiznît'e gitti, bir süre sonra 21 Şevval 1328 (26 Ekim 1910) tarihinde vefat etti ve orada defnedildi (Mâülayneyn b. Atîk, *er-Rihletü'l-Mâ'ayniyye*, s. 39). Diğer kay-

naklarda vefatı için 17, 24 ve 29 Şevval gibi tarihler de kaydedilir.

Mâülayneyn'den sonra oğlu Ahmed el-Heybe, kardeşlerinin, babasının talebe ve müridlerinin ittifakıyla onun ilmî ve siyasî halefi olarak faaliyette bulundu. Müridlerin irşad ve eğitimiyle de Mâülayneyn'in vefatından önce işaret ettiği üzere diğer oğlu Muhammed el-Gays en-Ni'me görevlendirildi. Mâülayneyn'in oğulları Fas'ın bağımsızlığını kazanmasına kadar sömürge güçlerine karşı tavırlarını, Fas sultanlarıyla olan iyi ilişkilerini, bölgedeki dinî ve siyasî nüfuzlarını sürekli korudular (hemen hepsi birer âlim ve edip olan çok sayıdaki oğulları için bk. Hamâhullah Vüld es-Sâlim, s. 244-249). Mâülayneyn'in önde gelen halifelerinden biri Fas zâviyesini yöneten Ahmed b. Şems eş-Şinkitî el-Hâcî'dir. İbnü'l-Hayyât ez-Zükkârî, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Muhammed b. İdrîs el-Kâdirî, Ahmed b. Muhammed Hıdır el-İmrânî, Abdülhafîz b. Muhammed Tâhir el-Fâsî ve Muhammed Mehdî el-Vezzânî onun tanınmış talebelerindendir.

Kâdiriyye tarikatı XVIII-XIX. yüzyıllarda Batı Sahrâ'da iki önemli şeyh tarafından temsil edilmiştir. Bunlardan biri Muhtâriyye kolunun kurucusu Sîdî Muhtâr el-Küntî, diğeri Mâülayneyn'in babası Fâziliyye kolunun kurucusu Muhammed Fâzıl'dır. Mâülayneyn'e nisbetle Ayniyye (Maayniyye) diye anılan tarikat kolu temel esaslarda Fâziliyye'den bazı küçük farklılıklar taşır. Tarikatı "Hz. Peygamber'in hareket tarzını araştırıp ona uymak", şeriatı da "emredilenleri yapmak, yasaklananlardan sakınmak" diye tanımlayan Mâülayneyn (Muhammed ez-Zarîf, *el-Hayâtü'l-edebyiyye*, s. 108-109) babasının izinden giderek bölgedeki Ticâniyye, Şâzeliyye ve Nâsiriyye gibi tarikat şeyhlerinin aksine tarikatların hepsinin amacının insanı mânen yüceltmek olduğunu, dolayısıyla her türlü taassuptan ve diğer tarikatlara karşı üstünlük tavrından uzak durup birleşmeleri gerektiğini söylemiş, Kâdirî evrâdî ve cehrî zik-

Muhammed
Mustafa
Mâülayneyn'in
Tiznît'teki
zâviye
ve türbesi

Muhammed Mustafa Mâülayneyn'in Semâre'deki zâviyesi

ri esas almakla birlikte zikir halkalarında diğer tarikatların evrâdına da yer vermiş, müridlerini diledikleri tarikatın âyin ve evrâdını seçmede serbest bırakmıştır. Bölgenin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal şartların etkili olduğu bu yaklaşımı doğrultusunda Batı sömürgeciliği karşısında İslâm birliği fikrini ve Osmanlı Devleti'yle dayanışma siyasetini savunmuş, Osmanlılar'ın üstünlüklerini dile getirmiştir (a.g.e., s. 43-44).

Bir taraftan Sahrâ bölgesi insanların dinî ve mânevî anlayış ve yaşayışlarına uygun düşen havâss-ı esmâ, harflerin ve duaların sırları, vefk gibi konulara ilgi duyarak çeşitli eserler kaleme alan Mâülayneyn diğer taraftan Şâtıbî'nin *el-Muvâfaqât*'i üzerine yaptığı çalışmalarla, daha sonraları Allâl el-Fâsî ve Muhammed Tâhir İbn Âşûr tarafından temsil edilecek makâsîd-ü's-şerîa konusundaki yeni yaklaşım ve araştırmaların Mağrib'deki öncülerinden biri olmuştur (Gâzî, s. 49-50). Eş'arî itikad esaslarına ve Mâlikî fıkına bağlı kalmakla birlikte bölge halkının özel şartlarına cevap vermek için mezhebin geleneksel hükümlerinden farklı bazı ihtihadlarda bulunmuştur (Muhammed ez-Zarîf, *el-Hayâtü'l-edebiyye*, s. 164-175). Onun başlatıp kendisinden sonra oğulları, talebe, halife ve müntesiplerinin devam ettirdiği faaliyetler sayesinde Ayniyye Zâviyesi XIX-XX. yüzyıllarda Fas ve Moritanya çevresinde dinî, kültürel, sosyal ve siyasal bakımdan en etkin zâviyelerin başında yer almıştır.

Mâülayneyn hakkında oğlu Muhammed Takıyyullâl, *Müzekkiratü'l-mevârid bi-sîreti Mâ'î'l-ayneyn zi'l-fevâ'id* (Fas 1316), diğer oğlu Mâülayneyn Mürebbiye Rabbih, *eş-Şeyh Mâ'ü'l-ayneyn ve ma'reketü'd-Dâhile* (Rabat 1999), *Ḳurretü'l-ayneyn fi kerâmâtî's-Şeyh Mâ'î'l-ayneyn*, torunu Mâülayneyn b. Atîk, *Sihri'l-beyân fi şemâ'ilî'l-Şeyh Mâ'î'l-ayneyn* ve *l-hisân*, diğer bir torunu Tâlib

Ahyâr b. Şeyh Mâminâ, *Tecelliyâtü'l-fikri's-sûfî ve's-selefi 'inde's-şeyh Mâ'î'l-ayneyn: Ḳirâ'e fi nazmihi li'l-Hikemi'l-Afâ'iyye* (Tanca 2000), *eş-Şeyh Mâ'ü'l-ayneyn: 'Ulemâ' ve ümerâ' fi müvâceheti'l-isti'mâri'l-Ürûbî* (I-II, Selâ 2005), *'Ulûmü'l-Ḳur'ânî'l-kerîm 'inde's-Şeyh Mâ'î'l-ayneyn* (Beyrut 2011), Bûnânâ Vüld Tâlib Ahyâr, *Tenvîrü'l-melevayn fi târihi şeyhinâ Mâ'î'l-ayneyn* (Institut Mauritanien de Recherche Scientifique, nr. 2076), *Hamdâtî Şebihünâ Mâülayneyn, eş-Şeyh Mâ'ü'l-ayneyn ve ci-hâdühü'l-ilmî ve'l-vaṭanî* (Rabat 1995), Muhammed Akıb b. Mâyâbâ el-Cekenî, *Mecma'u'l-bahreyn fi kerâmâtî's-Şeyh Mâ'î'l-ayneyn* adlı eserleri kaleme almış, Winifred Marie Johnson, *Shaykh Ma' Al-Aynayn of the Western Sahara: Biography of a Warrior-saint* ismiyle bir doktora tezi hazırlamıştır (Howard University, 1988).

Eserleri. Mâülayneyn çok sayıda eser telif etmiştir. Oğlu Mâülayneyn Mürebbiye Rabbih *Ḳurretü'l-ayneyn*'de 133, torunu Mâülayneyn b. Atîk *Sihri'l-beyân*'da 153 eserin adını verirken diğer bazı araştırmacılar manzume, ezkâr, icâzet ve fetvalarını ayrı birer telif kabul ederek bu sayıyı 300-400'e kadar ulaştırmıştır (Martin, s. 145; Muhammed ez-Zarîf, *el-Hayâtü'l-edebiyye*, s. 66). **Tasavvuf.** 1. *Fâtîḳu'r-ratḳ 'alâ Râtiḳi'l-fetḳ* (Fas 1309). Tevekkül, istikamet, güzel ahlâk, gerçek tasavvuf gibi konuları işlediği kendi manzumesinin şerhidir. 2. *el-Kibrîtü'l-aḥmer* (Fas 1309, *Münîlû'l-me'ârib li'l-beşer 'alâ nazmi'l-Kibrîti'l-aḥmer* adlı şerhiyle birlikte). Süfîlerin mânevî yolculukları ve bazı müşahedeleriyle ilgilidir. 3. *Müfidü'r-râvî 'alâ Ennî muḥâvî* (Fas 1310, kenarında *el-Müdâvî li'l-mu'teriz li-laḳzati ennî muḥâvî* ile birlikte; nşr. Muhammed ez-Zarîf, Rabat 1999). Müellifin tarikatlar arasında birliğin ve ortak bir virdin gerekliliğini savunduğu *İnnî muḥâvî li-cemî'i't-ṭuruḳ* adlı kendi manzumesinin şerhidir. 4. *Nazmü'l-Hikem* (Fas 1310). İbn Atâullah el-İskenderî'ye ait eserin nazma çevrilmiş şeklidir. 5. *Na'tü'l-bidâyât ve tavşîfü'n-nihâyât* (Fas 1312; Kahire 1347; nşr. Halîl el-Mansûr, Beyrut 1418/1998; nşr. Abdülcelîl Abdüsselâm, Beyrut 2007). **Tasavvuf âdâbına** dairdir. 6. *Mübşirü'l-müteşevvif 'alâ Münteḥabî't-tasavvuf* (I-II, Fas 1313-1314; I-II, nşr. Muhammed ez-Zarîf – Muhammed Aynâk, Rabat 2010). Müellifin bazı tasavvuf terimlerini, tasavvufun önemini, âdâbını, hal ve makamlarını, tecelliyat gibi konuları ele aldığı *Müntehabî't-*

tasavvuf (Fas 1325, *el-Ḳaşıdetü'l-ayniyye ve el-Kibrîtü'l-aḥmer* ile birlikte) adlı manzumesinin şerhidir. 7. *Müfidetü'l-hâḳıra ve'l-bâdiye bi-şerhi hâzihi'l-ebiyâtî's-şemâniyye* (Fas 1316). Bitişik iki harfin bulunmadığı iki beyit, noktalı harflerin bulunmadığı iki beyit ve noktasız harflerin bulunmadığı dört beyitten oluşan, tasavvuf ehlinin bazı müşahedeleriyle ilgili sekiz beyitlik kendi manzumesinin şerhidir. 8. *el-İzâḥ li-ba'zi'l-iştîlâḥ* (Fas 1321; nşr. Muhammed ez-Zarîf, Rabat 2000). Ezel, zât-ı ilâhiyye, esmâ-i zâtiyye, hakikat, tarikat ve şeriat gibi tasavvuf terimlerinin izahına dairdir. 9. *İzhârü't-ṭarîḳi'l-müşteḥir 'alâ İsmâ' ve lâ teḡterir* (Fas 1321, kenarında *Ḳurretü'l-ayneyn fi'l-keḷâm 'ale'r-rû'ye fi'd-dâreyn* ile birlikte). Kendi tarikatının usulünü açıkladığı yirmi bir beyitlik kasidesinin şerhidir. 10. *Tenbihü me'âşiri'l-mürîdîn 'alâ kevnihim li-eşnâfi's-şahâbeti tâbi'in* (Fas 1322). Şeyh ile müridlerin ilişkisinin Hz. Peygamber'le ashabın ilişkisine benzetilerek açıklandığı bir tasavvuf âdâbı eseridir. 11. *Seyfü'l-mücâdil li'l-ḳuṭbi'l-kâmil* (Fas, ts., kenarında *Seyfü's-sekt li'l-mu'teriz lenâ fi's-salâti fi evveli'l-vaḳt* ile birlikte).

Fıkıh ve Fıkıh Usulü. 1. *Delîlû'r-rifâḳ 'alâ Şemsi'l-ittifâḳ* (I-III, Fas 1316, 1321; nşr. el-Bûla-meşî Ahmed Yeken, Muhammediye 1982). İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid*, Hatîb el-Osmânî es-Safedî'nin *Rahmetü'l-ümme* ve Şa'rânî'nin *el-Mizânü'l-kubrâ*'sında kaydedilen, fukahanın üzerinde ittifak ettiği meselelere dair kendi manzumesinin şerhidir. 2. *el-Aḳdes 'ale'l-Enfes* (Fas 1320, kenarında umumi ve hususi lafızlara dair *Tenvîrü's-sa'îd fi'l-âm ve'l-hâş* adlı manzumesiyle bunun şerhi *el-Müfid 'alâ Tenvîrî's-sa'îd* ile birlikte). İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin fıkıh usulüne dair *el-Vaḳâṭ* adlı eserini nazma çevirdiği 162 beyitlik manzumesinin şerhidir. 3. *Tibyânü'l-ḥaḳḳi'llezî li'l-bâṭılı saḥḳun* (Fas 1321). Namazda sürekli aynı süreyi okumanın, kelime-i tevhidde "Muhammedün resûlullah" demeden sadece "lâ ilâhe illallah" demenin câiz olup olmadığına dair iki soruya verilen cevaptır. 4. *Müfidü's-sâmî' ve'l-mütekkellim fi aḥkâmî't-teyemmüm ve'l-müteyemmim* (Fas 1321, kenarında *Âdâbü'l-muḥâlaṭa ma'a'l-yeṭim, el-Haḳîka fi aḥbâri'l-ḥurḳa* ile birlikte). 5. *el-Mürâfiḳ 'ale'l-Muvâfiḳ* (Fas 1324; nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, I-II, Demmâm 1425/2004; Kahire 1430/2009; nşr. Mâülayneyn Mürebbiye Rabbih, Rabat 2005). Şâtıbî'nin *el-Muvâfaḳât*'ını

1363 beyitte nazma çevirdiği *Nazmü'l-Muvâfağât*'ın şerhidir. 6. *Hidâyetü men ħârâ fi emri'n-naşârâ* (nşr. Mâülayneyn Mürebbiye Rabbih, *eş-Şeyh Mâ'û'l-ayneyn ve ma'reketü'd-Dâhile* adlı eserleriyle birlikte, Rabat 1999). 1885 yılında Dâhile şehrinde İspanyollar'a karşı kazanılan savaşla ilgili görüş ve fetvalarını içermektedir. 7. *İbrâzü'l-le'âli'l-meknûnât mine'l-esâmi'z-zâhirât ve'l-mużmerât* (Fas 1322). Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihü'l-ğayb*'ından derlenmiş olup esmâ-i hüsnâ ve özelliklerine dairdir.

Diğer Bazı Eserleri: *Münîlül-beş fi men yüzüllühümü'llah tahte'l-arş* (Fas 1303); *es-Seyf ve'l-mûsâ 'alâ kaçdıyyeti'l-Hıdır ve Mûsâ* (Fas 1309, 1321, kenarında *el-İzâh li-ba'zi'l-işılâh* ile birlikte); *Mecma'u'd-dürer fi't-tevessül bi'l-esmâ' ve'l-âyât ve's-süver* (Fas 1309, 1312); *Kitâbü's-Şilât fi fezâ'ili ba'zi's-salavât* (Fas 1310, kenarında *Tibyânü'l-ħaḡ, Mużhirü'd-delâlâtü'l-maḡşûde min elfâzi't-tahıyyât ve Naşihatü'n-nisâ'* adlı eserleriyle birlikte); *Münîlül-me'arib 'ale'l-ħamd min kifâ'i'l-vâcib* (Fas 1312); *Dıvân* (Fas 1316; 179 kaside, 155 kıta, 639 manzumen oluşan 5769 beyit ihtiva eder); *Mezhebü'l-meḡûf 'alâ da'avâtü'l-ħurûf* (Kahire 1318, 1356, nşr. Abdür-raûf Muhammed Sâlim, Kahire 1961; nşr. Hüseyin et-Ticânî, Dârülbeyzâ 2006; Beyrut 1426/2006; çeşitli zamanlarda yapılan duaları ve sırlarını içerir); *Tebyinü'l-ğumûz 'alâ Na'ti'l-arûz* (Fas 1320, kenarında *Müfîdü'n-nisâ' ve'r-ricâl fi beyâni ba'zi mâ câze mine'l-ibdâl* ile birlikte; nşr. Muhammed ez-Zarîf, Rabat 1999); *el-Ĥalâş fi ħaḡikâti'l-iḡlâş* (Fas 1320, kenarında *Müziletü'n-neked 'ammen lâ yuḡıbbü'l-ħased* ile birlikte; nşr. Muhammed ez-Zarîf, Rabat 1998); *Sehlü'l-mürteḡâ fi'l-ħaş 'ale't-tüḡâ* (Fas 1320); *el-Meşrebü'z-zülâl ve'l-ğani fi's-şalât 'alâ eḡḡali'r-ricâl* (Fas 1321); *Ĥüccetü'l-mürîd fi'l-cehri bi'z-zıkr 'ale'l-mürîd* (Fas 1321); *Ḍav'u'd-dühûr* (Fas 1322, tencim ilmine dair 636 beyitlik bir manzumedir); *Şimârü'l-Mużhir* (Fas 1324, Süyûtî'nin *el-Mużhir*'inin nazma çekilmiş şeklidir). Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl, Mâülayneyn'in *el-İzâh li-ba'zi'l-işılâh, Sehlü'l-mürteḡâ, es-Seyf ve'l-mûsâ, el-Meḡâşidü'n-nûrâniyye, Münteḡabü't-taşavvuf, el-Ḳaşıdetü'l-ayniyye ve el-Kibrîtü'l-aḡmer* adlı eserlerini *Mecmû'u resâ'il ve ḡasâ'idü'l-ḡuḡbi'l-kebîr Mâ'î'l-ayneyn* adıyla bir araya getirip neşretmiştir (Kahire 2008; Mâülayneyn'in eserlerinin bir

listesi için ayrıca bk. Halîl en-Nahvî, s. 249-250, 564-569).

BİBLİYOGRAFYA :

Serkîs, *Mu'cem*, II, 1601-1606; M. Muhtâr es-Sûsî, *el-Ma'sûl*, Dârülbeyzâ 1960-63, IV, 83-100; H. T. Norris, *Şinḡitü Folk Literature and Song*, Oxford 1968, s. 7, 18, 19, 42; a.mlf., "Mâ' al-'Aynayn al-Ḳalkamî", *EP* (İng.), V, 889-892; R. Rézette, *The Western Sahara and the Frontiers of Morocco*, Paris 1975, s. 72-73, 77-79, 81-89; B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth Century Africa*, Cambridge 1976, s. 125-151; Abbas b. İbrâhîm, *el-İ'lam*, VII, 171-176; Abdülhay el-Kâdirî, *ez-Zâviyetü'l-Ḳâdiriyye 'abre't-târîḡ ve'l-uşûr*, Tıtvân 1407/1986, s. 46-48, 50; Fevzi Abdürrezzâk, *el-Maḡbû'âtü'l-ħace-riyye fi'l-Maḡrib*, Rabat 1406/1986, s. 176-177 (İndeks); Halîl en-Nahvî, *Bilâdü Şinḡit: el-Menâre ve'r-ribât*, Tunus 1987, s. 121-122, 125, 249-250, 281-282, 517, 559, 564-569, 576; İdrîs b. Mâhi el-Kaytûnî, *Mu'cemü'l-maḡbû'âtü'l-Maḡribiyye*, Selâ 1988, s. 195-198; Ahmed b. Emîn eş-Şinḡitî, *el-Vasiḡ fi terâcimi üdeba'i Şinḡit*, Kahire 1409/1989, s. 365-368; Allâl el-Hudeymî, *et-Tedaḡḡulü'l-ecnebi ve'l-muḡâveme bi'l-Maḡrib: 1894-1910*, Dârülbeyzâ 1991, s. 193-195; R. Boubrik, *Saints et société en Islam: La confrérie ouest-saharienne Fâdiliyya*, Paris 1999, s. 129-145, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., "İtinéraire initiati-que de fondateur de la tariḡa Fâdiliyya (Mauritanie)", *Journal d'histoire du soufisme*, sy. 1-2, İstanbul 2000, s. 259-274; M. Ali Hedv., "Muḡtafâ Mâ'ûlayneyn", *Mevsû'atü Beyti'l-ḡikme li-a'lâmi'l-'Arab fi'l-ḡarneyni't-tâsi' 'aşer ve'l-işrin*, Bağdad 1420/2000, I, 559-560; Muhammed ez-Zarîf, *el-Ĥayâtü'l-edebiyye fi zâviyeti's-Şeyḡ Mâ'îfayneyn*, Selâ 2001; a.mlf., *el-Ĥareketü's-şüfiyye ve eḡeruhâ fi edebi's-şahrâ'i'l-Maḡribiyye: 1800-1956*, Dârülbeyzâ 2002, tür.yer.; a.mlf., "Müsâhemetü's-Şeyḡ Mâ'îfayneyn fi tevḡidü't-turukî's-şüfiyye", *es-Semâre: el-Ĥâḡretü'r-rûḡiyye ve'l-cihâdiyye li's-şahrâ'i'l-Maḡribiyye*, Rabat 1420/2002, s. 103-116; a.mlf., "Mâ'ûlayneyn, Muhammed el-Muḡtafâ", *Ma'lemetü'l-Maḡrib*, Rabat 1425/2004, XX, 6932-6933; a.mlf., "Muḡammed Muḡtafâ b. Muhammed Fâzil Mâ'ûlayneyn", *Mevsû'atü'l-ħareketü'l-vaḡaniyye ve'l-muḡâveme ve ceḡş'i't-taḡrir bi'l-Maḡrib*, Rabat 2008, II/1, s. 204-206; Ahmed el-Verrâs, "et-Tecribetü'l-Mâ'ayniyye fi'l-mü'âḡât beyne't-turukî's-şüfiyye", *es-Semâre: el-Ĥâḡretü'r-rûḡiyye ve'l-cihâdiyye li's-şahrâ'i'l-Maḡribiyye*, Rabat 1420/2002, s. 117-134; Abdülḡafiz el-Fâsî, *Mu'cemü's-şüḡüh el-müsemmâ Riyâzü'l-cenne ev el-Müdhîşü'l-muḡrib* (nşr. Abdülmecîd Hayâlî), Beyrut 1424/2003, II, 168-170; Mâülayneyn b. Atîk, *er-Riḡletü'l-Mâ'ayniyye 1938* (nşr. Muhammed ez-Zarîf), Ebûzabî 2004, s. 38-39; Latîfe el-Kündûz, *el-Menşûrâtü'l-Maḡribiyye münzüḡ zuhûri't-tibâ'a ilâ sene 1956*, Rabat 2004, bk. İndeks; İbn Zeydân, *Mu'cemü ḡabakâti'l-mü'ellifin 'alâ 'ahdi devleti'l-'Aleviyyin* (nşr. Hasan el-Vezânî), Rabat 1430/2009, II, 246-248; Hamâhullah Vüld es-Sâlim, *Ḥüccâc ve'l-muḡâcirün: 'Ulemâ'ü bilâdi Şinḡit (Moritanyâ) fi'l-bilâdi'l-'Arabiyye ve Türkîyâ*, Beyrut 1433/2012, s. 87-91, 243-249; Muhammed el-Alemî, *ed-Delîlü't-târîḡi li-mü'elleftâti'l-meḡhebi'l-Mâlikî*, Rabat 1433/2012, bk. İndeks; Abdüsamed Gâzi, *Tecelliyâtü'l-i'tikâd ve'l-intikâd fi't-taşavvufi'l-Maḡribi: Ḳirâ'e fi tecribetü'l-'Allâme*

Aḡmed Sekirec, Rabat 1433/2012, s. 49-50, 159, 170; G.-M. Désiré-Vuillemin, "Cheikh Ma El Aînin et le Maroc, ou l'échec d'un almer almeravide", *Revue d'histoire des colonies*, XLV/158, Paris 1958, s. 29-52; Glen W. McLaughlin, "Ma'al-Aynayn (1830-1910)", *Encyclopedia of African History* (ed. K. Shillington), New York 2005, II, 869-870; Muhammed Kemâl, "Mâ'ûlayneyn", *el-Mevsû'atü'l-'Arabiyye*, Dımaşḡ 2007, VII, 389-391.

AHMET ÖZEL

MÂZENDERÂNÎ, Eşref

(bk. EŞREF-i MÂZENDERÂNÎ).

MEÂL

(مآل)

Türkçe'de

Kur'an çevirileri için kullanılan bir terim.

Sözlükte "dönmek, ıslah etmek" vb. anlamlara gelen **evl** kökünden mimli masdar olan **meâl**, "ulaşılın hedef, gaye" mânasında masdar-isim olarak da kullanılır (*Meḡâyisü'l-luḡa*, I, 158-162; *Lisânü'l-'Arab*, "evl" md.). Aynı kökten **te'vil** tefsir, fıkıh, kelâm gibi ilimlere dair kaynaklarda "naslardaki bir lafza taşıdığı muhtemel mânalardan birini yüklemek, kapalılığı gidermek" anlamında sıkça geçer (bk. **TE'VİL**). Erken devirlerden itibaren Kur'an-ı Kerim'in çeşitli diller yanında Türkçe'ye de çevirileri yapılmakla birlikte bunlara meâl denilmesi Türkçe'ye özgü yeni bir durumdur. Kelime son dönem Osmanlı Türkçesi'nde "mâna ve mefhum" karşılığında kullanılmış, bununla bir sözün lafzan veya harfiyen değil mâna ve mefhum itibarıyla başka bir dile aktarılması kastedilmiştir. Buna göre meâl kelimesi sözün aktarım keyfiyetini ifade eden örfî bir anlam kazanmış, daha sonra "Kur'an'ın harfiyen değil mâna ve mefhum bakımından tercümesi" anlamında terimleşmiştir.

Türkçe'de Kur'an çevirileri için meâl kelimesinin kullanılmaya başlanması Cumhuriyet devrinin ilk yıllarına rastlar. Nisan-Eylül 1924 tarihleri arasında Süleyman Tevfik el-Hüseynî, Hüseyin Kâzım Kadri ve Albay Cemil Said'e ait üç ayrı Kur'an çevirisi yayımlandı. II. Meşrutiyet döneminde hız kazanan milliyetçilik, Türkçülük gibi cereyanların etkisiyle ortaya çıkan "Türkçe Kur'an" meselesiyle ilgili tartışmaların Cumhuriyet Türkiye'sindeki ilk ürünleri olan bu çeviriler, dönemin Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi ile riyasetin müşavere heyeti âzası Ahmet Hamdi (Akseki) gibi